

Cetatea Cavalerilor

Fondator: Col. r. Dr. Constantin MOȘINCAT
 Editor: Asociația Națională a Cavalerilor de Clio
 Editura Tipo MC, Oradea-2020

Cartea Mea e și a Ta! ISSN 2734-6889 - ISSN-L 2734 - 6889

1

INSULA ȘERPILOR STROP DE LACRIMĂ ROMÂNEASCĂ PE OBRAZ STRĂIN

Dr. Grigore Stamate

Multe, foarte multe sunt cele legendate, în fel și chip, de către cei care au mai avut răbdare să deplângă în tăcere acest strop de lacrimă românească împietrit pe chip străin. Mai mult sau mai puțin vălurit, cum l-a perpetuat înspumat istoria Mării Negre. Din timpurile acelea îndepărtate, cu subiectivismul de rigoare, bineînțeles. Și, desigur, în raport de sursele oferite de către dominațiile la care Insula Șerpilor, ca și întreg bazinul Pontului Euxin, au fost supuse direct ori expuse indirect. Și, pentru că nu există o poziție unitară în abordare, nimeni nu se poate pronunța cu precizie asupra începuturilor, denumirilor și a regimului, care au fluctuat așa precum valurile mării și vânturile furtunilor și, de ce nu, precum însăși atitudinea ocupanților, care i-au agresat nemilos țărmurile și edificiile, ce ar fi dat un plus de măreție până și lumii contemporane.

Cât despre înfățișare – depinde cum simți, resimți ori iei în considerare aspectele – pentru unii are formă de „X”, pentru alții de „cetate”, pentru unii are formă de cerc, pentru alții, altfel¹. Pentru noi însă are forma gingașă de fluture. De fluture din plai mioritic, peste care hălăduiesc interese străine. Ori, și mai exact, de ie străbună, sub care încă se zbate un piept puternic, ca de stâncă, o bucăciță de sân matern sub care mai tresaltă, înăbușit de împrejurări, un mare suflet românesc.

Astfel, în opinia noastră – fără să facem notă aparte – ne aliniem la considerentele pe care stăpânitorii mării și, de urmare, cercetătorii, le-au avut în vedere, tocmai din acea vreme când marea de astăzi era bazin iranian sau, poate, cu mult înainte. Și, cum, dovezile la dispoziție nu ne permit să fim categorici în susținere, ne limităm la afirmație, fără să plusăm dincolo de ceea ce reprezintă certitudine. Fără să extindem în temă – pentru că sunt destule lucrările care tratează un asemenea subiect – ne rezumăm la ceea ce este deja cunoscut. La care, încercăm să adăugăm și alte aspecte, la fel de interesante, inedite, chiar dacă unele dintre aceste sunt de resort personal, având suport nemijlocit în activitatea și preocupările noastre în domeniu. Cu deosebire, când am făcut parte din comisiile interguvernamentale în care – alături de iluștri diplomați – am avut onoarea să mă perfecționez, ca expert, în dreptul internațional. Și, deși făceam parte dintr-un alt minister, să fiu solicitat să particip la tratativele în materie de teritorii, inclusiv prin detașare pe o perioadă mai îndelungată. Fapt, care mi-a adus atâtea satisfacții profesionale, dar și amărăciuni.

Un aspect, dintr-un început, se cuvine a fi amintit: autorul acestor rânduri a pășit pe pământul stâncos al Insulei Șerpilor și, dacă la vremea respectivă nu poate garanta că era locuită, în sensul real al noțiunii, confirm că, pe insulă, se aflau amplasamente strategice. De altfel, sovieticii acelor timpuri ne-au confirmat lejer această supoziție.

Îmbarcarea s-a efectuat în Ismail, de unde început să survolăm o parte însemnată din Delta Dunării, inclusiv Canalul Musura-Musuna, și am aterizat pe insulă cu un elicopter militar. Prilej, cu care

¹ Prof. Dumitru Rusu, *Insula Șerpilor, o istorie complicată*, în *Mesagerul de Neamț*, 11 martie 2022 subcapitolul „Un petec de hartă”, *insula discordiei*;

Cetatea Cavalerilor

am putut constata că heliportul era bine amenajat, ca de altfel și baza militară, pe care nu am fost invitați să o vizităm. Dintre cele două debarcadere despre care se spunea că ar exista, n-am observat decât unul. Am înțeles că, ulterior, la construcțiile, nu foarte multe la număr, s-ar fi adăugat și o bisericuță.

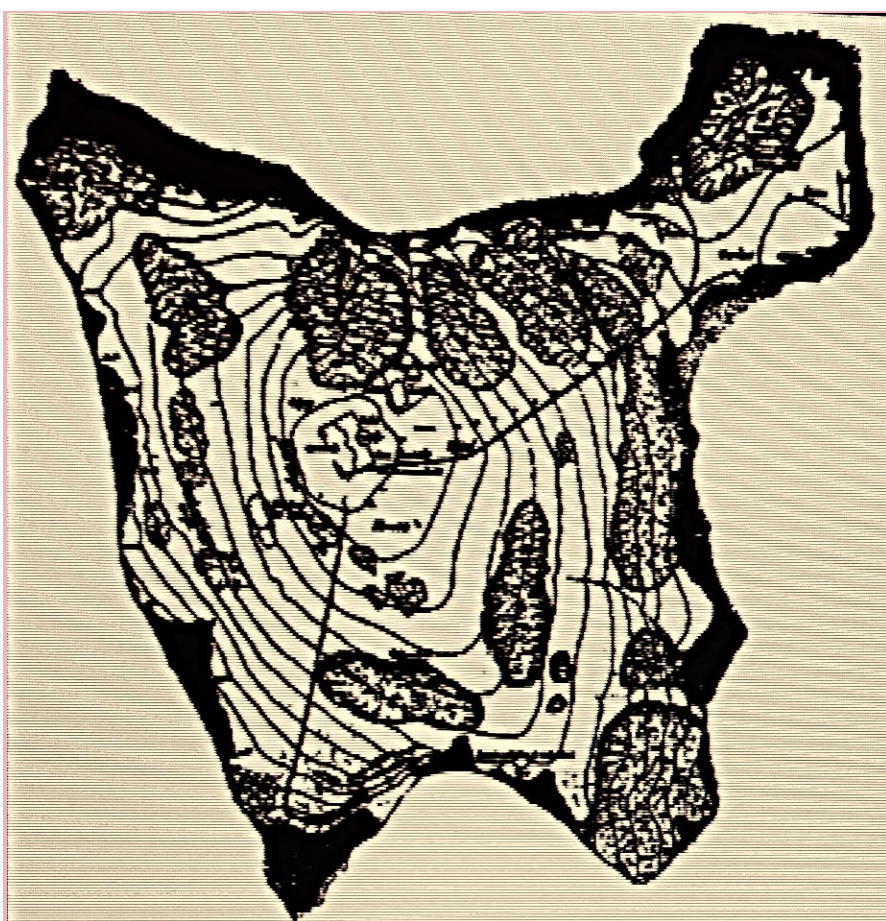
Impresionantă mi s-a părut ușoara înclinație a formațiunii cu pante line, care se circumscria unei înălțimi de circa 40-41 m, în partea centrală, ca și bruma aceea de verdeață palidă, cu care aceasta era brodată de către natura prea puțin îngăduitoare.

Este foarte greu să explici cuiva simțămintele încercate, când te năpădesc amintirile

istoriei, răscolite de puținele fotografii prezentate de către un „băstinaș” în haine kaki, în care am observat perimetrul fostei construcții antice de formă pătrată, iar în teren am văzut și câteva urme, respectiv rămășițe, care întăreau legenda templului lui Ahile². Față de care, omologul sovietic m-a încredințat că unele dintre acestea fac parte din marmura albă, cu care erau placate blocurile din calcar. Ocazie, cu care mi-a spus că la muzeul din Odessa, s-ar afla artefacte, care susțin o parte dintre teoriile în materie. Îndeosebi, numele de „Insula Albă” sau de „Insula Laptelui”. Așa cum se prezenta aceasta, în zilele însorite, celor dinspre largul mării. Și tot de la el am aflat și despre povestea podului de ceară albă,

care, cândva, ar fi unit țărmul cu insula, iar sub nu știu ce impact amoros, odată cu topirea dragostei, s-a topit și podul. Un alt mit, desigur, alături de cel al Insulei Fericiților (Makaron, în greaca veche) sau al forțatului „Atlantis”.

Până și Regina Maria – care se pare că a fost aici împreună cu Grigore Antipa – profund impresionată de caracteristicile insulei, i-a rezervat o legendă, în stil propriu. Iată cum își începe ilustra suverană povestioara sa: „În largul mării, lângă coasta unei țări – știți bine care – se află o mică insulă, numită Insula Șerpilor. Ea seamănă cu o uriașă stâncă, prăbușită acolo, nimeni nu știe cum, nici când. Nu se știe nici măcar pentru ce o cheamă așa, deoarece nu-s șerpi pe ea! Cum însă eu știu, am să vă povestesc și vouă, căci e un basm tare ciudat și cred că mult are să vă placă”³. După care începe să detalieze O legendă, cu tâlc, despre iubire și izbândă, în care eroii sunt bătrânul paznic al farului de pe insulă și nepoata sa, venită aici

(Schița Insulei Șerpilor, așa cum a fost realizată în 1823 de către Kritzky)

să-i mai aline din singurătate bunicului, ocazie cu care îi destăinuie câte ceva din frământările sale.

Respectiv, despre aventura în lumea paralelă a vrăjilor și transformărilor umane.

Dar, așa cum anticipam, poveștile – ca și opiniile referitoare la istoria insulei – abundă cantitativ, mulți fiind cei care s-au învrednicit în evidențierea unuia sau altuia dintre elementele care se circumscriu acestei interesante formațiuni, cu trecerile sale, când de o parte, când de cealaltă, în echilibrul marilor puterii. Într-o balanță haotică, în care prea puțin au avut greutate și interesele românimii.

²Templu este menționat și de către poetul roman Publius Ovidius Naso, precum și de către geograful grec Ptolomeu și istoricul grec Strabon. Filozoful grec Maximus din Tir (secolul al II-lea după Hristos), afirma în lucrarea „Discuții” că: „Achile locuiește într-o insulă drept în fața Istrului, în Marea Pontică. Acolo se afla templul și altarele lui Achile;

^{3 3} Poveștile Reginei Maria a României (13), Ed. Curtea Veche, București, 2011;

În privința denumirii⁴, respectiv a felurilor de nume, așa cum au fost înregistrate de-a lungul secolelor, amintim că, în mod cert, pe insulă – favorizată de condițiile naturale – a trăit și o specie de reptile. După unii, din specia năpârcilor; după alții, din cea șerpilor de apă; cărora li s-au exagerat dimensiunile, încât au ajuns la peste doi metri, lungime. Și, tot la fel de sigur, este și faptul că, sub aceeași intervenție brutală și nesocotită a omului, tot ceea ce a însemnat viață pe insulă a fost dat pieririi. Asta, ca să nu mai amintim de vestigiile arheologice, folosite local ori împrăștiate în fel și chip. Începând de la înălțarea edificiilor, până la scoaterea de pe insulă.

Desigur, misterele care i-au fost atribuite insulei, ca „rămășiță a fostei Atlantide” și până la cele similare „Bermudelor”, exced într-o nețărmurită fantezie. Ceea ce, ca legendă, nu are de ce să-i dăuneze nici istoriei, după cum nici statutului său, ambele dependente de cumsecădenia și corectitudinea urmașilor, cu deosebire a megieșilor.

3

Insula Șerpilor în economia verdei, care se așterne timid peste suprafața stâncoasă (fotografie preluată)

La faptul că până și la nivelul anilor '80 ai secolului trecut existau indicii clare, care atestau indubitabil existența unor construcții pe insulă, încă din perioada antică, se adaugă rezultatul cercetărilor ruși S.B.Okhotnikov și A.S.Ostroverkhov, care – la nivelul anului 1991 – relevă că: „Pe ici, pe acolo se văd și acum rămășițele zidurilor fostelor construcții din antica Leuke!”⁵ Cât despre templul sau mausoleul lui Achile (Achile, Achille ori Achilleis), acel semize al zeiței Thetis, locotenent-comandor rus Kritzky, despre care se spune

că a fost cel dintâi care a cercetat insula, din ordinul amiralului Grieg, comandantului flotei ruse din Marea Neagră, acesta descria ansamblul, în notele sale din 1823, astfel: „Impunător și monumental, de o frumusețe și o eleganță aparte, templul închinat lui Achille în insula Leuke (Alba) a fost, totodată, o veritabilă capodoperă a arhitecturii antice”⁶.

Noi nu suntem convinși că el ar fi fost primul care a cercetat insula – dacă ținem seama numai de faptul că pe aceasta, cu secole înainte, au debarcat atâtea alții – dar, cu siguranță, trebuie să fim de acord că lui îi datorăm prima hartă a acesteia, ca și prima schiță a planului antic al templului, pe baza datelor arheologice. Și, la fel, să fim de acord că tot lui îi revine meritul de a fi primul care a adus la cunoștință lumii științifice a timpului său rezultatul cercetărilor sale (1827).

De altfel, în sprijinul afirmației noastre vine istoricul Gheorghe I. Brătianu, care ne asigură că: „Unul dintre popasurile cele mai vechi (aflat în Marea Neagră – n.n.) este cel din insula Albă, Leuké sau Achilleis, mica stâncă ce se înalță în plină mare, în largul gurilor Dunărei, și se numește astăzi Insula Șerpilor. Acest punct de escală al milesienilor⁷ (secolele VII-VI î.d.h.) era garnisit cu un sanctuar ridicat în cinstea lui Achile Pontarches, protectorul navigației și comerțului”⁸.

Se spune, documentat sau mai puțin documentat, că până înspre epoca modernă, Insula Șerpilor a trecut, pe rând, în stăpânirea iranienilor, în cea a grecilor, romanilor, bizantinilor, otomanilor sau rușilor, urmând același regim, la care a fost supusă și Marea Neagră, în apele căreia se află aceasta. Nimic

⁴ A se vedea și Dominiț I. Pădurean, *Insula Șerpilor*, Ed. Muntenia, Constanța, 2004;

⁵ Okhotnikov S.B., Ostroverkhov A.S., *The Sanctuary of Achilles on Leuke Island*, Kiev, 1993.

Apud Dominiț I. Pădurean, capitolul *Templul lui Achille de pe Insula Șerpilor*, op.cit., p.159;

⁶ Okhotnikov S.B., Ostroverkhov A.S., op.cit., p.55;

⁷ Milesienii sau greci din Milet, care le-au urmat pe mare pe ionienilor (primul val migrator elenic);

⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră, de la origini până la cucerirea otomană*, vol. I, Ed.Meridiane, București, 1988, p.148;

Cetatea Cavalerilor

spectaculos, și oarecum firesc până ici, dacă adăugăm la considerații și specificul reglementărilor corespunzătoare.

Dar, ca să nu intrăm brusc în subiect se cuvine să amintim că: „Despre acest petic de pământ fără nicio importanță fizică (bogății naturale, mărime – doar 17 hectare) au scris un număr enorm de autori clasici: poeți, scriitori, geografi, istorici, în diferite etape istorice. De exemplu, Homer, Pindar, Arctinus din Milet, Euripide, Dionis Chrysostomi, Philostrate, Scylax din Chios, Dionis Periegetul, Plineu, Priscian, Ptolemeu, Iordanes, etc.”⁹. Așa și este. Mulți, foarte mulți alții – străini și români – deopotrivă. Ceea ce, firesc, întărește latura indiscutabilei importanțe, pe care acest „petic de pământ” românesc desprins, așa cum se știe, din cămașa pământului nostru strămoșesc a prezentat-o și încă o mai prezintă, dacă – chiar și dincolo de importanța strategică – avem în vedere că insula se află dispusă pe una dintre cele mai importante rute comerciale.

4

Așadar, urmând îndeaproape, îndeosebi, cercetările unor mari istorici români ca Nicolae Densușianu, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, D. M. Pippidi și ale geografilor Banu, Brătescu, Murgoci, Vâlsan și alții – fără a distinge asupra altor perimetre – ne oprim doar la vara lui 1891, atunci când „în Insula Șerpilor ajungea primul specialist român, Grigore G. Tocilescu (1850-1909), profesor de istorie antică și epigrafie la Universitatea din București, o să fim încunoștizați și mai profund în materie. Pentru că, împreună cu Tocilescu, a sosit și eruditul George Popa-Lisseanu (care a și făcut câteva observații – n.n), precum și un grup de studenți de la Facultatea de Litere din București, aceștia aflându-se într-o «excursiune arheologică»”¹⁰. Oricum, în anul 1904, căpitanul de marină M. D. Ionescu întărește scrierile lui Lisseanu, din anul 1894, susținând că: „În mijlocul platoului se mai găsesc urmele unui Templu de o întindere neobișnuită”, adăugând și „rămășițele a trei ziduri și două edificii”¹¹.

Din toate cele menționate, este de certitudine că respectiva construcție a existat, iar ruinele datorate intemperiilor, au dăinuit peste vremuri, până când cei care au venit, succesiv, să instaleze far pe insulă le-au rupt în bucăți, folosindu-le la înălțare. Pe potruiva judecății și al interesului ori dezinteresului privind proprietatea insulei.

Revenind la istoricul insulei, față de multitudinea susținerilor de care, în timp, am luat cunoștință, ne vom rezuma la cele de notorietate, cu intervențiile de rigoare. Tot ce se poate, la fel de subiective, ca și ale celorlalți, deși – în ceea ce ne privește – ne-ar plăcea să credem că nu ne depărtăm prea mult de adevăr. De adevărul istoric, bineînțeles - așa cum a fost acesta perceput și dezvoltat peste milenii – aprofundând succint, și atât cât se poate, ca să nu ne îndepărtăm prea mult de specificul locurilor, dar să ne ajute și la clarificare unor aspecte trebuitoare temei abordate.

Din cercetările noastre, putem afirma, fără temerea de a greși, că potrivit studiilor în materie frontalieră „limitele statului dac, în vremea lui Burebista, atingeau spre apus Cadrilaterul boem, Dunărea de mijloc și Morava, spre nord Carpații Păduroși, spre răsărit Bugul și Marea Neagră, iar spre miazăzi lanțul Balcanilor”¹². Fie și din economia prezentării, având reprezentarea a ceea ce presupunea întinderea dinspre răsărit a redutabilului stat dac, înspre Marea Neagră, cu insulele adiacente țărmului străbun, din triumghiul format de la vărsarea râului Bug înspre lanțul Balcanilor din miazăzi și oricare punct de pe litoralul aflat sub stăpânire dacă. Iar, de aici, întreaga evoluție, care s-a stabilizat în perioada cnezatelor, voievodatelor și a celui dintâi stat feudal românesc sub Basarab I (1322-1352), „care reușește să întindă stăpânirea sa spre răsărit și asupra teritoriului de la nordul gurilor Dunării, teritoriu, care se va numi Basarabia”¹³. Cu extindere categorică și asupra insulelor maritime. Și, pentru că este vorba de întemeierea unui stat românesc, le reamintim celor care încă mai au îndoieli că „Tradiția istorică românească fixează ca an al întemeierii primelor state românești la nord de Dunăre anul 1290”¹⁴. Mai mult, Bogdan Petriceicu Hașdeu atestă că, cu peste 60 de ani în avans, chiar „Înainte de 1230, o populație românească reușește a se așeza departe peste Nistru în regiunea Volâniei, fondând acolo câteva

⁹ Ce mare secret ascunde Insula Șerpilor. Descoperirea uluitoare din secolul XIX, [www. Facebook.com/secretelelui lovendal](https://www.facebook.com/secretelelui lovendal) din 26 iulie 2021, accesat în 6 august 2022;

¹⁰ Dominuț I. Pădulean, idem, p.164; potrivit acestuia, unul dintre studenți, Rașcu, a scris un volum despre insulă, publicat, ulterior, de către fiul său I. Rașcu;

¹¹ Gheorghe I. Brătianu, op.cit.;

¹² I.H.Crișan, *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, București, 1978, p.532;

¹³ I.C.Drăgan, *Istoria românilor*, Ed. Europa Nova, București, 1993, p.84;

¹⁴ Nicolae Dabija, *Moldova de peste Prut – vechi pământ românesc*, Ed. Hyperion, Chișinău, 1990, p.6;

principate confederate, cunoscute în cronica rusească (probabil, a lui Nestor¹⁵ – n.a) sub numele de «Principi Bolohoveni»¹⁶.

După Basarab I, urmează Radu I Mușat, care în 1332 se intitulează „mare domn al Moldovei, de la munte până la mare”¹⁷ și Mircea Voievod, zis și cel Bătrân „mare voievod și domn stăpân a toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți, încă și spre părțile tătarăști și Almășului și Făgărașului herțeg și Banatului de Severin domn și de amândouă părți de peste Dunăre și până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor”¹⁸. Iată cum, stăpânirea importantei porțiuni de mare, cu insulele amintite, de către domnitorii români, s-a prelungit peste timp. Fără să necesite intervenție nici măcar din partea Sublimei Porții, care, este știut, că transformase Marea Neagră în lac turcesc, fără a afirma asta, până la intersectarea intereselor lor cu cele ale rușilor.

Pe timpul lui Ștefan cel Mare și Sfânt – în 1484, cum însuși Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, își prezenta întinderea hotarele imperiului, în partea dinspre Moldova: „Raiaua Cetății Albe (Akerman) se întindea de la limanul Nistrului spre vest, până la apa Cogâlnicului și de la mare până la o linie care, de la apa Cogâlnicului, atingea Nistrul în satul Purcari, localitate care despărțea țara turcului de țara Moldovei”¹⁹. Nicio referire la Insula Șerpilor, unde domnitorul Moldovei își adăpostea navele comerciale, deși unii istorici se raportează la acest an când spun că insula a devenit turcească. Chiar în pofida cronicilor care vorbesc de faptul că Ștefan cel Mare transformase marea în „lac moldovenesc”, amintind de capturarea în dreptul Insulei Șerpilor a vaselor care duceau în robie un grup tinere genoveze, laolaltă cu bunurile prădate în Caffa. După cum, nici mai târziu, pe timpul sultanului Soliman Magnificul, care în 1538 smulge sudul Basarabiei²⁰ și-l transferă Hanatului Crimeii, nu se extinde efectiv stăpânirea asupra insulelor din largul mării. Poate în 1595, când zona din jurul Ismailului este transformat în raia turcească²¹.

În referire la ruși și la apropierea lor de Moldova, menționăm că, până și aceștia, nu ridică dintr-un început pretenții asupra vreunei insule din apropierea țărmului, aspect reieșit din recunoașterea pe care o Rusia o acordă domnului Gheorghe Ștefan, când confirmă frontiera cu Moldova pe râul Nistru. Fapt întărit, ulterior, și de Petru cel Mare, în anul 1711, prin Tratatul de la Luțk. Ca, apoi, să nu fie ignorată nici în anul 1793, când are loc a doua împărțire a Poloniei.

În fine, din anul 1812, începând cu Tratatul de pace de la București (urmare a războiului ruso-turc din 1806-1812), situația se schimbă radical, odată cu împingerea frontierei de apus a Rusiei, mult înspre Moldova. Oficial, se stabilea că: „Prutul de unde acest râu pătrunde în Moldova, până la vărsarea lui în Dunăre, apoi, din acest loc, malul stâng al acestui fluviu până la Chilia și vărsarea sa în Marea Neagră va face hotarul între cele două împărății – Rusia și Turcia”²².

Interesant, cum își susține poziția „intransigentă” marele vizir turc, în fața rușilor, la masa tratativelor, când dăruia ceea ce nu avea nimic turcesc în conținut. Iată ce le spunea rușilor: „Vă dau Prutul, nimic mai mult. Prutul sau războiul, am jertfit prea mult până acum. Ismailul singur vă plătește războiul și mai mult încă patru cetăți – adică, Chilia, Akkerman (Cetatea Albă – n.n.), Bender și Hotin – și o strălucită provincie Bugeacul, împreună cu ținuturile Iași și Cârlibaba”. Ce simplu și ușor au fost rostite aceste vorbe. Dar ce tragedie aveau ele să producă din 1812 până astăzi²³. În schimb, nici de această dată, nu găsim vreo stipulație în referire la Insula Șerpilor.

În fapt, Rusia anexează întreg teritoriul românesc dintre Prut, Dunăre și Nistru, și, deși nu foarte explicit, de astă dată, și Insula Șerpilor, extinzând însuși numele de Basarabia asupra întregului ținut ocupat. Așa, putem spune că a început sarabandă, care a adus o gravă atingere drepturilor românilor asupra teritoriilor transferate cu japca, despre care Nicolae Titulescu scria în 1939²⁴: „Prin această concesiune, Turcia a violat pur și simplu contractul său de vasalitate (deși, din acest punct de vedere, sunt oferite mai multe repere, vasalitatea față de turci, începând cu 1456, față de care istoricii încă nu ajuns la

¹⁵ Cronica călugărului Laurențiu Nestor, 1377;

¹⁶ Grigore Stamate, *Frontiera de stat a României*, Ed. Militară, București, 1997., p.82;

¹⁷ *Documente privind istoria României, veacurile XIII-XV*, Ed. Academiei, București, 1950, p.51;

¹⁸ C.C.Giurescu, Dinu C.Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ed. Albatros, București, 1971, p.281;

¹⁹ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Humanitas, București, 1991, p.63;

²⁰ Nicolae Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1817)*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1992, p.11;

²¹ Idem, p.12;

²² Victor Crăciun, *Pierdem Basarabia?* Ed. Fundația Hercules, Chișinău, 1992, p.69;

²³ Idem, p.69 și următoarele;

²⁴ Dr. Aurel Preda-Mătășaru, *Forța cinisului și cinismul forței*, Colecția „Revista de istorie militară”3, București, 1995, p.109;

un acord²⁵, cel puțin pentru domnia lui Ștefan cel Mare – n.n.) și Rusia a devenit complicele violării unui contract de drept internațional”.

Dar, cine să mai ia în seamă josnica mojie și faptul că „Orice complicitate la violarea unui contract de drept internațional nu poate crea dreptul”²⁶, când la contact se aflau interesele a două mari puteri. Și, de aici, sorginta blestemului viitorimii.

Șaptesprezece ani mai târziu, în urma altui război ruso-turc, prin Tratatul de la Adrianopole din 2-14 septembrie 1829, pe lângă retrocedarea cetăților de pe malul stâng al Dunării se stabilește arbitrar frontiera între malul Basarabiei ocupată de ruși și Dobrogea, pe Brațul Sfântu Gheorghe. Delta fiind în întregime ocupată de ruși. Iar, de această dată, spre deosebire de 1812, în articolul 3 al tratatului a fost înscris expres că: „Insula Șerpilor revine Rusiei, care instalează aici un far”.

Peste douăzeci și opt de ani, în virtutea Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, care pune capăt Războiului Crimeii, i se redau Moldovei malul Basarabiei (județele Cahul, Bolgrad și Ismail) și Delta Dunării. Însă Insula Șerpilor e atribuită Dobrogei (deși, prin art.11 din același tratat, Marea Neagră era declarată neutră), încă ocupată de turci. Ulterior, prin Protocolul din 6 ianuarie 1857 – ca să nu mai încapă discuție – de *jure*, gurile Dunării trec total sub control turcesc, Turcia fiind obligată, pentru a doua oară, să întrețină un far pe insulă, în interesul navigației.

Prin Tratatul de la San Ștefano din 3 martie 1878, României (art.5) i se recunoaște independența, dar este obligată să-i cedeze Rusiei sudul Basarabiei (Cahul, Reni, Ismail), în schimbul Deltei Dunării și a unei părți din Dobrogea, pe o linie hotărnicită undeva la sud de Mangalia.

Nedreptățită, ca și alte state din Europa, România li se alătură acestora și cere revizuirea tratatului. Astfel, se încheie un nou tratat, la Berlin, în 13 iulie 1878, prin care i se recunosc României: Dobrogea, Delta Dunării și Insula Șerpilor. În articolul 46, stipulându-se că: „Atât insulele formând delta Dunării, cât și insula Șerpilor și sangeacul Tulcei sunt alipite României”. Celelalte teritorii rămânând Rusiei.

În contextul general al tratatelor de după Primul Război Mondial, pin restabilirea granițelor românești, cu Bulgaria pe traseul antebelic și cu Rusia pe râul Nistru, până la mare, situația apartenenței Insulei Șerpilor la teritoriul românesc rămâne certă. Adică, în posesia României Mari.

După raptul teritorial din 26 iunie 1940, prin ultimatum, U.R.S.S., își însușește, samavolnic, partea de Moldovă românească, dintre Prut și Nistru, Ținutul Herței și Bucovinei de nord. Niciun cuvânt despre Insula Șerpilor. Nici în cadrul Conferinței de Pace de la Paris ori cu prilejul semnării Tratatului de Pace în 1947, la 10 februarie.

Peste un an însă, într-un februarie geros, în data de 4 – aflat într-o vizită oficială la Moscova – prim-ministrul Petru Groza este „convins” de către Viaceslav Molotov, ministrul de Externe al U.R.S.S., să semneze, fără niciun fel de tratative în prealabil, „Protocolul referitor la precizarea parcursului liniei frontierei de stat între România și URSS” care, deși invoca Tratatul de pace din 1947, în pofida dispozițiilor acestuia, se dispune că „Insula Șerpilor, situată în Marea Neagră, la răsărit de gurile Dunării, intră în componența U.R.S.S.” (art. 1, lit. b).

Legalitatea protocolului respectiv, ca și a procesului-verbal de predare a insulei este discutabilă, pentru că actele sunt ratificate doar de către Consiliul de Stat al Republicii Populare Romane, nu și de către Marea Adunare Națională a României, așa cum cerea Constituția. Prin urmare, actele astfel întocmite și semnate, sunt nule de drept. Aspect, pe care, de fiecare dată, delegația părții române în Comisia mixtă interguvernamentală le-a reiterat, când se pune problema delimitării frontierei în sectorul maritim. Categorie și, oarecum, fără sorți de izbândă, înspre nicio parte. Meritul delegației române fiind acela că nu a cedat nicicum în fața amenințărilor dure, care i s-au adresat. Delegația sovietică, acuzând-o direct că încalcă Tratatul de pace din 1947. Procesele-verbale ale sesiunilor comune – îndeosebi din perioada anilor 1988-1990 – fiind cele mai relevante, coroborate cu altele, cu urmări extrem de grave, cel puțin pentru președinții celor două delegații, care și-au pierdut viața în vâltoarea tratatelor respective.

După destrămarea Uniunii Sovietice (în 1991), insula, împreună cu baza militară și celelalte componente, trece în administrarea Ucrainei, care se proclamă de îndată succesor al U.R.S.S., în materie

²⁵ Gheorghe Gonța, *Viața politică a Țării Moldovei în epoca domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2004, p. 58;

²⁶ Idem;

Cetatea Cavalerilor

de teritorii. Asta, în pofida României care, cu prilejul referendumului ucrainean din 1991, prin Parlamentul țării, își declară abținerile sale.

„Problema dacă insula este sau nu românească se pune și astăzi. Ne-o punem noi, românii, dar și-o pun și alții. Așa că, fără divagații în timp, trebuie să recunoaștem că, abia în urma Tratatului de la Adrianopole din 1829, insula este ocupată efectiv de ruși, pentru 27 de ani, odată cu gurile Dunării, al cărei regim îl precede (aspect arhicunoscut și de necontestat, inclusiv de către literatura și jurisprudența sovietică – n.a.), iar după Războiul Crimeii din 1856, scapă de sub ruși, trece temporar sub turci, ca în 1878 să redevină românească (cum a fost și înainte – n.a.) pentru încă 70 de ani”²⁷. Pentru că, dacă este să fim corecți, în 1940, nu se face nicio referire la insulă. Abia în 1948, când îi este cedată U.R.S.S, insula intră în atenția sovietică, prin acel protocol încheiat prin Petru Groza și Molotov și procesul-verbal semnat de către Eduard Meznicescu și N. P. Șutov.

Astfel, sfidându-se realitatea istorică – cel mai probabil, forțat de împrejurări – Petru Groza acceptă ca în protocol să fie introdusă sintagma „Insula Șerpilor, situată în Marea Neagră, la răsărit de gurile Dunării, intră în cadrul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste”. Cum și în ce fel, nu mai este loc de comentat.

Până aici, situația totdeauna neclară devine, oarecum, clară, în sensul că lui Petru Groza nu i s-au mai lăsat alte opțiuni. Și-apoi, la data semnării, se afla în biroului lui Molotov – recunoscut pentru duritatea manifestării – la Moscova. Și, mai neclară însă este poziția lui Eduard Meznicescu care, în prezența lui Nikolai Pavlovici Șutov, prim-secretar al ambasadei sovietice la București, în 23 mai 1948, chiar pe tărâmul românesc al multimilenarei insulei, se acceptă ca expresia „intră în cadrul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste”, din protocolul de bază, să fie înlocuită cu o alta, pe cât de inexactă, și mai împovăraătoare: „a fost înapoiată URSS”²⁸. Ca și când insula ar fi fost acaparată cumva abuziv de la proprietarul de drept. Aspect, categoric, de neadmis. Iată însă cum explică Eduard Meznicescu respectiva „predare-primire”:

„În ‘48 sovieticii au venit și au cerut guvernului român să retrocedeze Insula Șerpilor, așa că într-o bună zi am fost chemat de Ana Pauker²⁹, care mi-a spus că la trasarea frontierelor după războiul cu Uniunea Sovietică s-a omis să li se cedeze sovieticilor Insula Șerpilor, că sovieticii au ridicat recent problema, că s-a hotărât să li se dea insula. «Profir din partea Guvernului [României] – era ministrul Lucrărilor Publice – și tu, Eduard Meznicescu, veți merge la Tulcea, de la Tulcea la Sulina, și de la Sulina până la Insula Șerpilor și veți efectua predarea – primirea insulei părții sovietice!» Ceea ce am făcut. Am mers cu un avion la Tulcea. La Tulcea ne-am suit într-o navă de transport – și am mers la Sulina. La Sulina ne aștepta o ambarcațiune sovietică. Ne-a transportat pe Insula Șerpilor. Pe Insula Șerpilor erau sovieticii prezenți. Nu mai țin minte ce demnitari. Probabil un ambasador, un adjunct al ministrului, cadre grănicerești cu grade superioare și cu grade mai mici. Era instalată o masă în aer liber, pentru că nu exista nici o construcție. Nici vegetație nu exista. Era pregătit un proces verbal de predare-primire în baza hotărârii cutare din partea guvernelor respective. Noi, cutare, am predat [insula]. Noi, cutare, am primit [insula]. Am fost invitați acolo să semnăm. Eu, am spus că înainte de a semna, vreau să văd ce predau. Și am obligat în mod neplăcut întreaga asistență să facă turul insulei pe jos. Și am făcut turul insulei pe jos. Trebuie să fi durat trei sferturi de ceas. Pe urmă am semnat documentul. Pe urmă a fost bufetul. Ne-am omenit și ne-am felicitat reciproc pentru ispravă. Apoi ne-am suit pe navă și ne-am întors.”³⁰

Din nonșalanța destăinuirii, lesne desprindem concluzia că Meznicescu habar nu a avut ce semnează. Și, cu toată lauda sa că le-a cerut sovieticilor să vadă, chipurile, ce urma să predea, rămânem la părerea că mai bine citea procesul-verbal și vedea ce semnează. Asta, dacă nu cumva ne scapă alte rațiuni.

În privința imputărilor, care i s-au adus, ulterior, că el ar fi predat Insula Șerpilor printr-un simplu proces-verbal, credem că se exagerează. Insula era deja predată prin acel protocol semnat între Groza și Molotov, iar ceea ce a executat Meznicescu nu a fost decât un act de punere în aplicare a protocolului respectiv, o formalitate în plus.

²⁷ Grigore Stamate, op.cit., p.151;

²⁸ Sursa: *Cum a fost Insula Șerpilor înapoiată URSS, după cel de-Al Doilea Război Mondial*, în *Historia*, redacția;

²⁹ Potrivit aceleiași surse, Ana Pauker era în relații dependente de N. P. Șutov, ale cărui recomandări le executa prompt. Ceea ce îndreptățește și ideea noastră că aceasta nu era străină de respectiva răsturnare de situație;

³⁰ Octavian Silvestru, *Insula Șerpilor a fost dorită de U.R.S.S. din considerente militare*, Agenția de presă RADOR, articol pe baza interviului realizat de Nicolae Fotino și Silvia Iliescu, în 6 mai 1994, la Radio România;

Rămâne totuși inexplicabil – nu cum dispozițiile protocolului au fost puse în aplicare cu întârziere, prezumând că încă mai erau patrioți și la acea vreme, cel puțin în rândul consilierilor români – ci cum au fost ținute secret, atâta vreme, respectivele documente, așa încât atunci când trupele sovietice au debarcat pe insulă, tocmai în august 1949, au întâmpinat reacția grănicerilor români. De reținut un alt aspect, care face obiectul unor alte mașinațiuni: potrivit lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, I.V. Stalin a pregătit raptul teritorial, cu ceva timp înainte, aducându-și aminte că la întâlnirea din 4-13 septembrie 1945: „s-a pus chestiunea cu Insula Șerpilor, ceva chestiuni teritoriale au fost și cu totul incidental s-a ridicat și chestiunea cu armistițiul”³¹.

De semnalat că, în premieră, cu acea ocazie, „Stalin, la un moment dat, a pus chestiunea cu Transilvania”³² afirmând că aceasta „este pe veci a României”³³. Fapt cert, dovedit ulterior de poziția intransigentă a Rusiei, în pofida susținerilor Marii Britanii și a SUA, îndeosebi.

Revenind la Insula Șerpilor: insula nu a fost vreodată a Ucrainei, din moment ce, ca stat, aceasta se formează în 1917³⁴ și intră compunerea URSS, în 1922, rămânând sub ocupație sovietică până în 1991³⁵, cu melanjul teritorial arhicunoscut.

În ceea ce ne privește: „Nu știm cum, din punct de vedere juridic, și-au clarificat problemele în Insula Șerpilor (unde sovieticii, la acea dată, aveau cel mai vestic punct strategic din Marea neagră – n.n.) – rușii și ucrainenii. Dar, un fapt rămâne indubitabil: chiar fără pretenții teritoriale din partea noastră, insula n-a aparținut niciodată ucrainenilor”³⁶. Atunci, de unde atâta înverșunare din partea ucrainenilor că – vezi Doamne! – istoric, insula le-ar aparține?³⁷ Nu există niciun temei, nici unul istoric, după cum, categoric, nici unul juridic. Orice stângăcie ori lipsă de fermitate de partea română fiind de neadmis. Interesele majore rezidă în justificarea teritorială, dar și în importanță strategică, în bogățiile din împrejurimea nemijlocită. Cu alte cuvinte, dincolo de orice rațiuni de ordin militar, miza – în afara celor deja oferite de delimitarea platoului continental și a zonei economice exclusive – categoric, o reprezintă resursele de miliarde de metri cubi de gaz și milioanele de barili de petrol.

Acum, câteva cuvinte, în mare parte cunoscute de cei avizați, și despre teritoriu.

Din punct de vedere geografic, Insula Șerpilor are o localizare la circa 45 km, est de Delta Dunării. Mai exact la 44, 814 km depărtare de orașul Sulina (coordonate geografice de fixare: 45°15'15", latitudine nordică și 30°12' 12", longitudine estică), cel mai aproape oraș ucrainean, Vâlcov, aflându-se la circa 50 km depărtare. La fel, se află la circa 100 km Odessa, la 200 km Constanța și la 300 km Sevastopol.

Suprafața insulei este aproximată la 17 ha, cu dimensiunile generale de 662 m, cea mai lungă și 440 m, respectiv 414 m, pe lățime (într-un perimetru neregulat), iar înălțimea maximă a reliefului, preponderent stâncos, atinge cu puțin peste 40 m. În compoziția solului predomină șisturile de gresii silicoase, conglomerate și cuarțite, iar în ce privește relieful, aici întâlnim o vegetație cu aspect de stepă asiatică, la care se adaugă o floră săracă, de o culoare pal-verzuie și ușor maronie.

Creasta maximă a țărmului se înalță la circa 21 m, în sud și est, cu pante abrupte, având în partea de nord-est forma unei peninsule cu înălțimea de vreo 12 m. Înspre partea de nord, țărmul dezvoltă un golf cu o mai largă deschidere, spre deosebire de cel vestic, care are o sinuozitate restrânsă. Nivelul apelor mării, în jurul insulei ating următoarele cote: în sud, între 13-23 metri adâncime; în vest, între 10-16 m; în nord, între 5-6 (cea mai mică adâncime, aici adesea o parte din stânci sunt acoperite de apă), iar în est, între 9-19 m. Pe insulă, în afară de reținerile pluvionare, nu este apă, iar despre bogățiile din subsol nu deținem nicio informație (asta nu înseamnă că nu ar fi, lăsând deoparte manevrele ucrainene de convingere generală, că pe insulă se desfășoară viață economică și socială, cu exemplificări în consecință).

La toate acestea însă se adaugă ceea ce oferă mai împrejurimile insulei, respectiv marea teritorială, ca și platoul continental (deloc neglijabile), știut fiind că „In zona aflată în dispută se află

³¹Sursa: *Cum a fost Insula Șerpilor înapoiată URSS, după cel de-Al Doilea Război Mondial*, în *Historia*, redacția;

³²Idem;

³³Ibidem;

³⁴Republica Sovietică Socialistă Ucraineană s-a înființat pe [25 decembrie 1917](#), fiind una din primele patru republici constituente, în momentul în care s-a creat Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice, în 30 decembrie 1922;

³⁵ Ca stat sovietic, abia în 1945, i se acordă un oarecare grad de independență în relațiile internaționale, în sensul că, în anumite cazuri, i se permitea să acționeze ca subiect separat de Uniune. În 24 august 1991 devine independentă;

³⁶ Grigore Stamate, op.cit., p.151, pct.14, din *Note bibliografice*;

³⁷ Asta, așa, ca să nu-l încurajăm cumva pe V. Zelinski, care a afirmat că partea românească de Bucovină, chipurile, a fost desprinsă de la Ucraina. Dar, poate că a spus viceversa, iar noi nu am înțeles bine;

resurse de hidrocarburi de anvergură” și că, „România a efectuat exploatări intensive ale zonei de nord-vest a Mării Negre încă din perioada anilor '60-'70”³⁸. Iar, „În cazul unei soluționări favorabile, România va putea trece la exploatarea acestor resurse, ceea ce poate constitui un avantaj strategic”³⁹.

9

După semnarea Tratatului politic româno-ucrainean și a Acordului Conex din 1997, au început intens negocierile asupra Tratatului privind regimul frontierei de stat româno-ucrainean,

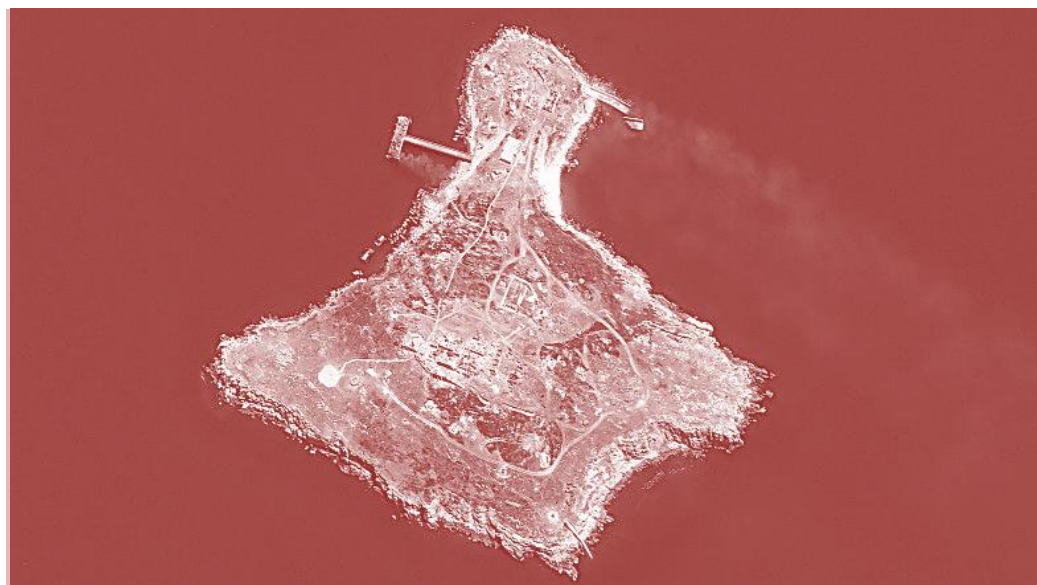
semnat în 17 iunie 2003⁴⁰ și a Acordului de delimitare a spațiilor maritime dintre România și Ucraina⁴¹. Din septembrie 2004, până când România a sesizat Curtea Internațională de Justiție, în cauză, s-au desfășurat intense negocieri cu Ucraina, la nivel de experți, în chestiunea delimitărilor din sectorul maritim. Chestiunea fiind rezolvată – așa cum bine se cunoaște – prin soluția Curții Internaționale de la Haga din 2009.

Mai rămâne de văzut când se va trece efectiv la exploatarea resurselor din platoul continental, de către cine și în ce condiții. Și, ca de fiecare dată, cât de avantajoase vor fi aceste operațiuni (ca să nu spun, „mașinațiuni”) pentru România.

Față de toate cele menționate, îndeosebi, în contextul tratativele de după anii '70 și, cu deosebire după anii '80 – chiar și în cursul anului 1990 – direct sau indirect, în delimitarea frontierei din zona Insulei Șerpilor, trebuie evidențiat și faptul că, în afara celor 10 runde de negocieri purtate în perioada 1967-1987 de către delegația părții române în Comisia româno-sovietică privind delimitarea platoului continental și zonelor economice exclusive din Marea Neagră⁴² – ori în completarea eforturilor acesteia – a mai funcționat și Comisia mixtă interguvernamentală româno-sovietică pentru delimitarea și demarcarea traseului liniei de frontiere de stat⁴³.

Pe parcursul celor 14 sesiuni, cât au durat lucrările acesteia, până în 1991, în mandatul încredințat, reprezentanții MAE, MAPN și ai altor instituții interesate, au avut de îndurat, în condiții grele, presiunile unor specialiști sovietici de marcă. Nu este cazul să intrăm în detalii și să amintim despre condițiile în care președinții celor două delegații – cel sovietic și cel român – și-au pierdut viața. Amintim doar faptul că – pe mandatul uneia dintre ultimele sesiuni ale anilor '80 – însuși șeful statului a adnotat: „Să nu să cedeze nici o palmă de pământ românesc”. Și, nu s-a cedat. Nici la Stânca Costești, în referire la frontiera împinsă pe marginea de răsărit a lacului de liniștire, nici la Insula Maican, ori la Insula Șerpilor, după cum nici în sectorul fluvial ori maritim, sau oriunde altundeva⁴⁴.

Fără de nicio intenție de epatare dincolo de buna cuviință ori de imputare gratuită, trebuie să fim de acord că, poate – așa cum susține Agentul român de la Haga – „Prin comparație, negocierile româno-ucrainene de după 1995 au fost mult mai intense”⁴⁵. Și că: „Negocierile româno-sovietice din perioada

Insula Șerpilor, la începutul de vară a anului 2022, în urma conflictului ruso-ucrainian.

³⁸ Răzvan Chiruță, *Petrulul din Marea Neagră, miza reală a Insulei Șerpilor*, articol în România liberă, 6 august 2022;

³⁹ Idem.

⁴⁰ Publicat în Monitorul Oficial al României nr.348 din 21 aprilie 2004 (la aproape un an distanță de la semnare, pentru că reacțiile au fost accentuate, inclusiv în parlament);

⁴¹ Vezi Romania si Ucraina au parafat Tratatul privind regimul frontierei de stat, în Adevărul din 13 iunie 2003;

⁴² Bogdan Aurescu, *Avanscena și Culisele procesului de la Haga. Memoriile unui tânăr diplomat*, Ed. Monitorul Oficial, București, 2009, p.15;

⁴³ Comisie din care a făcut parte și autorul acestor rânduri, ca expert în dreptul internațional, din partea MAPN;

⁴⁴ Dacă expunerile noastre se vor prevala de aprecierea și interesul public, vom reveni asupra subiectelor în cauză;

⁴⁵ Bogdan Aurescu, op.cit., p.15;

1967-1987 nu au condus la niciun acord”. Concluzionându-se (fără ca noi să intervenim în contrar) că: „Realitatea este că linia de delimitarea din 3 februarie 2009 a dat României cu 1.500 km² *mai mult* decât propunerea sovietică din 1987, care a fost «cea mai favorabilă formulă de compromis» avansată părții române în toți cei 42 de ani de diferend, scurși între 1967 și 2009”⁴⁶. Da, așa a fost să fie. Dar, cu decența impusă de împrejurări și cu sincera apreciere a intenselor eforturi ale delegației române participante la procesul de la Haga, ne rezervăm câteva opinii – sau mai bine-zis, câteva considerații – care trebuie avute în vedere de către oricine se mai apleacă asupra acestui, atât de delicat, subiect:

realitatea este că delegației părții române, de la acea dată, nu i se poate imputa nimic, orice analogie în cauză fiind neavenită, din simplul motiv că aceasta nu a achiesat la nicio propunere, care ar fi dezavantajat teritorial România (să nu uităm că la Haga, ucrainenilor li se „dă” – cum citează aceeași sursă – 705 km de coastă, respectiv 21,66% din teritoriul în dispută); în al doilea rând, acea delegație română din trecut nu a omis nicidecum din atenție viitorul regim al liniei de frontieră în zona Insulei Șerpilor, iar acolo unde a simțit că nu are nicidecum câștig de cauză n-a plusat și n-a achiesat defel la propunerea părții adverse; și, în al treilea rând, să nu desconsiderăm cumva faptul că – tot la cea dată – în condițiile știute, delegația părții române ducea tratative nu cu delegația Ucrainei, ci cu ampla delegație a marelui și puternicului stat, care se chema U.R.S.S. Orice alt comentariu, în speță, fiind de prisos și neavenit.

În încheiere, ca să ne armonizăm susținerile, luăm de bază ceea ce șeful delegației române, Bogdan Aureescu, evidențiază (ne place să credem, cu deplină sinceritate) că: „Sunt totuși remarcabile acuratețea și realismul analizelor făcute în acea perioadă de diplomații juriști români (și, nu numai, am adăuga noi) precum și constanța, peste timp, a anumitor linii de argumentație, unele dintre acestea fiind folosite și de noi, mai târziu, atât în negocierile cu Ucraina, cât și în pledoariile din fața CIJ.”⁴⁷

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Aureescu, Bogdan, *Avanscena și Culisele procesului de la Haga. Memoriile unui tânăr diplomat*, Editura Monitorul Oficial, București, 2009.
 - Brătianu, Gheorghe I., *Marea Neagră, de la origini până la cucerirea otomană*, vol.I, Editura Meridiane, București, 1988;
 - C.C.Giurescu, Dinu C.Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Ed. Albatros, București, 1971;
 - Ciachir, Nicolae, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1817)*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1992;
 - Chiruță, Răzvan, *Petrolul din Marea Neagră, miza reală a Insulei Șerpilor*, România liberă, 6 august 2022;
 - Crăciun, Victor, *Pierdem Basarabia?* Ed. Fundația Hercules, Chișinău, 1992;
 - Crișan, I.H., *Burebista și epoca sa*, ediția a II-a, București, 1978;
 - Dabija, Nicolae, *Moldova de peste Prut – vechi pământ românesc*, Ed. Hyperion, Chișinău, 1990;
 - Drăgan, I.C., *Istoria românilor*, Ed. Europa Nova, București, 1993;
 - Gheorghe Gonța, *Viața politică a Țării Moldovei în epoca domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2004;
 - Maria, Regina României, *Poveștile Reginei Maria a României* (13), Ed. Curtea Veche, București, 2011;
 - Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, Editura Humanitas, București, 1991;
 - Okhotnikov S.B., Ostroverkhov A.S., *The Sanctuary of Achilles on Leuke Island*, Kiev, 1993;
 - Pădurean, Dominiț I., *Insula Șerpilor*, Ed. Muntenia, Constanța, 2004;
 - Preda-Mătășaru, Aurel, dr., *Forța cinismului și cinismul forței*, Colecția „Revista de istorie militară”3, București, 1995;
 - Rusu, Dumitru, prof., „Insula Șerpilor, o istorie complicată” în *Mesagerul de Neamț* din 11 martie 2022;
 - Silvestru, Octavian, *Insula Șerpilor a fost dorită de U.R.S.S. din considerente militare*, Agenția de presă RADOR;
 - Stamate, Grigore, *Frontiera de stat a României*, Ed. Militară, București, 1997;
- *
- Adevărul, *România și Ucraina au parafat Tratatul privind regimul frontierei de stat*, ediția din 13 iunie 2003;
 - Historia, *Cum a fost Insula Șerpilor înapoiată URSS, după cel de-Al Doilea Război Mondial*, redacția;
 - Documente privind istoria României, *veacurile XIII-XV*, Ed. Academiei, București, 1950;
 - Monitorul Oficial al României nr.348 din 21 aprilie 2004.

⁴⁶ Ibidem

⁴⁷ Idem, p.20.